

ADY – LATINOVITS

„Gondolatom az, hogy az előadóművésznek magát a költőt kell megjátszania, vagyis az alkotás hosszú folyamatát kell olyan röviden összefoglalnia, mint maga a vers, a költőt kell életre keltenie úgy, ahogy ő a költőt a mű első élményében, az alkotás küzdelmében elképzeli.” (Latinovits Zoltán)

Latinovits kiváló volt Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Radnóti Miklós, Nagy László, Juhász Ferenc verseinek előadójaként.

Verset mondott már az elemiben, később is iskolai rendezvényeken, s ahogy ő fogalmazott: a viharos élet-hajózáisaiban is, Debrecenben és később még inkább.

Vallotta: „A vers olyan emberi beszéd, ami a dallal, az ősi dallal rokon. Rokon avval a kimondhatatlannal, ami már-már titkos, sámáni mesterség. A vers az ember legtöményebb megnyilvánulása, leganyagtalanabb röplése, legforróbb vallomása a létről.”

A Surányi Ibolya szerkesztette *Verset mondok* című gyűjteményes kötetben olvasható: „A fiatal Latinovits még nem rendelkezett azzal a kifejező és vivőerejű hanggal, azzal a gazdag modulációval, amely az érett művészt jellemezte.” Latinovits saját elemzésével igyekezett közelebb kerülni a költőhöz és a műhöz, próbálta megtalálni a kulcsot a versek feldolgozásához. Rajzos ábrákat készített Petőfi, Ady verseihez. Sajnos az Adyról szóló magyarázatok elvesztek. 1969 januárjában az Egyetemi Színpadon rendezett Ady-esten Latinovits versmondásával megtörte a generációk hosszú sora óta megszokott ünnepélyes–magasztos előadói stílust az *Ifjú szívekben élek* előadásával. Szótagolásával, szüneteivel, szuggesztív jelenlétével magával ragadta a hallgatóságot. Az első önálló estjét, amelynek gerincét Ady versei adták, 1969. március 3-án mutatta be az Egyetemi Színpadon, Mezey Mária és Cserhalmi Anna közreműködésével. Húszéves versmondása éri el a csúcst ezen az esten – írta Surányi Ibolya. B. Nagy László kritikájában megjegyezte: „Lehet [...], hogy Latinovits törvényszegő, tilos fogásokkal él; de a közönség magát a költőt látta a színpadon megelevenedni.”

Miért Ady?

Tán életrajzi hasonlóság okán is? Apai „örökség”? És a pálya: Latinovits színésznek készült, de édesanyja s a család nyomására építészmérnöknek tanult.

Ady életrajzából tudjuk: „Jogásznak kellett mennem Debrecenbe, mert így leendett volna belőlem apám kedve szerint valamikor főszolgabíró, alispán, sőt mit tudom én, mi, ám igen gyöngye jogászocska voltam. Budapesten, újra Debrecenben, később még Nagyváradon is megújítottam kényszerű jogászkiérleteimet, de már rontóan közbenyúlt szép, kegyes terveimbe a hírlapírás. A hírlapíráshoz – természetesen a magyar viszonyok között – régen ápolt s titkolt írói, költői ambíciók juttattak el. Hétéves koromban verset írtam, második vagy harmadik gimnázista koromban írott újságlapot csináltam, Zilahon ötödik gimnázista koromban már verseltem az önképzőkörben, s mint zilahi diáknak jelentek meg költeményeim a helyi lapban. Debreceni félig jogász, félig újságíró, kissé csokonaiaskodó életemből sikerült kiszabadulnom, s 1900. január elsején Nagyváradon kezdtem dolgozni egyik napilap szerkesztőségében és már véglegesen és hivatásosan hírlapíróként. Nemsokára a Nagyváradai Napló szerkesztője lettem, sokat írtam, de kevés verset, dacból, öntemetésből, mert hát költőnek lenni hóbortos és komikus dolog.” (Életrajz 1913. szeptember. *Az Érdekes Újság Dekameronja I.* [1913])

Latinovits úgy tartotta, hogy a költő „az égi antennás ember, a legérzékenyebb ember a társadalomban, aki mindent fölérez”.

„A poéta égi fogantatású, mégis emberformájú gyerek-ember. Olyan talán, mint mindnyájan voltunk, vagy inkább szeretnénk lenni. Játzó ember, hívó ember, gyerek ember.”

A költő „ritka kócsagfajta: olyan rebbenő, mint az égi pacsirta, olyan hegyentúlról szerkesztett, mint a rózsza-flamingó, olyan vājárkodó, mint a földtúró vakond”.

„Lehet, hogy VAN és NINCS között biztos hajósunk a poéta? (...) Hitem szerint az, nyilván hajtja őt valami, az örökkévalóság retúrjegyével utazót, hogy szóljon, toporzékoljon, és tanítson, hogy közvetítsen.” S ezeket az elvárásokat Ady Endre verseiben találta meg.

Ady kiemelkedő egyéniség, aki másként gondolkodik a szerelemről, pénzről, életről és halálról, másként szereti hazáját. Szeretne változást hozni, nem érzi jól magát a feudálisan elmaradott Magyarországon; vádlón jegyzi meg: „Tunya álmainkat jég verte / S még a Templomot se építettük föl.” (*A szétszóródás előtt*)

Verseiből, cikkeiből árad a harc, a lázadás a kor tunyasága, maradiságot sugalló szellemisége ellen.

„Azzal vádol a B. H. cikkecske írója, hogy Máriát, Jézust, a szabadságot és a szegény nagyurakat bántom.

Nem válaszolok rá csak ennyit: fiatalabb koromban írtam egy vezércikknekrológót, mely tüzesebb, magyarabb, szebb volt a B. H. akármelyik cikkénél. Rákosi Jenőnek szántam, de a cikket, egy szerencsés ötlettel, tűzbe dobtam: éljen Rákosi harminc esztendeig még, éljen engem jóval túl, hiszen elég bűnhődés az neki, hogy testében élvén, éreznie kell már régi halottságát. Utolsó eset, hogy a B. H.-val szóba állok, s tőlem akár a feje tetejére állhat: a fejének már nem árt meg.” (Harc és gyűlölet. Válasz a BH-nak. *Világ*, 1913. december 30.)

S Latinovits? „Kicsit unom, hogy mindig nekem van igazam, az emberről – arról maximálisan tudok.”

Ma is úgy látjuk, Ady költészetének egésze lázító, lázadás, egyszóval forradalom. Messiás-sorsnak érzi a költő életét: Magyarországon duplán kell szenvedni, mint máshol a világban, ha valamit el akar érni az ember. A küzdésvágy és a reménytelenség érzése, Isten keresése és a vele való perlekedés állandóan jelen lévő és nyomon követhető a verseiben, írásaiban. Ady vátesz.

„Én a jöhető veszedelemkor arra gondolnék, hogy a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára. Hibáit, melyek óh nagyon-nagyon hibáim is, akkor félretolnám egy kicsit feledni, s csak az jutna az eszembe, hogy bármi áron meg kell védeni egy pláne katonai és ultramontán gyilkossággal fenyegetett fajtát.

De itt már azt is muszáj feltennem, hogy egy aulikus ősz magyar gróf, ki tavaly még minden nyugtalan magyart leöletett volna, véletlenül nem a maga kiskirályságát védi, hanem a magyarságot. Valószínű, hogy nem sok akadna ilyen, de akadna, s harcolhatok-e én akkor ezekkel, akik a veszedelem múltán megint azok lennének, akik voltak?

Ma úgy képzelem, hogy még ilyen katasztrófa esetén is külön harcolnék és védekeznék, de ki tudja, [...] nem mást parancsol-e felébredt, romantikus patriotaságom.

Íme a patriotizmus, vagy ha úgy tetszik, az én patriotizmusom problémája, s íme itt az én vallomásom a patriotizmusról.

Leírtam, mert lehető, emberi, magyar és érdekes s biztató arra, hogy ki ki keresse meg a maga magyar patriotizmusát, vizsgálja meg, s hasonlóképpen cselekedjék minden benne rejtőzhető, de minden tudománynál erősebb

babonával vagy mondjuk egyszerűen érzéssel.” (Vallomás a patriotizmusról. *Szabadgondolat*, 1913. október)

Latinovits nem tudta magáévá tenni az illyési gondolatot: ha az angolok, franciák nem ismerik Adyt, József Attilát, azt bánják ők. Kis nemzet művészetét, történelmét nem ismerik – s össze is keverik Budapestet Bukaresttel – megbocsáthatatlan.

„Nem tudom, nem akarom elhinni, tisztelt barátom, Goga Octavian, hogy meg ne értsd az én riongó beszédemet, te, ki tudod, hogy szeretek minden népeket, s utálni csak az aljasságot tudom. Ezt is Ésaiás próféta mondja: »mindenestül megromol a föld, mindenestül megpusztul a föld, mindenestül meghanyatlik a föld«. Te biztosan úgy hajtod le patrióta fejed most, olyan búsan, mint én, Goga Octavian, s szeretnéd, ha a dolgokat nem kellene megoldani, mert ez nem poétának dolga.” (*Magyar és román. Levél Goga Octaviánhoz*. Budapest, január 24.)

S mi a művész dolga? Ablonczy László tanulmányában közli Latinovits töredékes számvetését: hol tart? Mire van szükség? Álljon itt néhány hiányt jelző bejegyzés: „Összefogás (lengyelek–csehek), / Úgy van szervezve, ne jöhessen létre / Széchenyi (TANULMÁNY) oda kell visszavezetni. / Alap kell / Európához tartozni, nemzeti alapon.”

Ady megtépázott idegrendszere a teljes Élet igénye okán megbicsakolva lipótmezei sétára „hívta”:

„Be kell látogatnom az én ellenségemhez – gondoltam –, s a szerencse úgy hozta és akarta, hogy a Lipótmező Paradicsomából szinte hívtak látni. S azóta, igen, hát azóta megint megvidámodtam, megint meggőgösödtem, de nem a régi vidámodással és gőgösödéssel, jóval különbbel: meggőgösödtem, megvidámodtam, mert a szép megbolondulás beállott annak a sornak a legkívánatosabb helyére, melyet a Sors nekünk rejteget és tartogat. A szép megbolondulás (ugye így mondtam?) a legboldogabb menekülés az életből az életbe, s jaj, hogy a megbolondulás olyan nagyon emberi, mert nem mindig szép és boldog. Olykori eszmélések, gonosz rögeszmék, fizikai kínok rontják vajmi sokszor a legemberebb embereket is, a bolondokat, akik néha alig szerencsésebbek a gyermekeknél, a boldogsághoz legtöbb jussú s mégis mártírizált életkezdőknél.” (*Lipótmezei vigasztaló séta*, 1913)

S Latinovits? Ő is megjárta a maga sétáit...

„A depresszió tovább üldöz, [...] borzalmas, ronda állapot, most megpróbálok tornával, yogalégyzésekkel, kevés cigarettával és semmi itallal védekezni ellene. Ezek mindenképpen hasznosak, ha még segít is, külön öröm.”

Összeférhetetlennek, „rendszerellenesnek” tartották egyéni véleménye, meg nem alkuvó életszemlélete, nehéz természete miatt. A *Ködszurkáló* megjelenése után nagy vihart kavart színházi körökben, a Pártközpontban s a lapokban. Támadták. Ki így, ki úgy: a könyv szakmailag jó, sőt nagyon jó, csak politikailag elhibázott, sőt káros. Volt, aki úgy védte: politikailag ártalmatlan, csak szakmailag dilettáns és lila. Voltak, akik dicsérték, voltak, akik fanyalogtak. Tény: tízezer példány órák alatt elfogyott a könyvesboltokból.

Latinovits mindenkinek az igazat mondta, ha néha kíméletlenül és túlzottan szigorúan is, de mindenképpen találóan és bátran. Latinovits – a pejoratív ítéletek ellenére – nem volt botrányhős, csupán tudatos, felelősségteljes művész. Örök idealista. „Én a szakmámat szenvedélyesen szeretem, és szenvedélyes ember is vagyok; különben nem szerethetném szenvedélyesen.” Meggyőződésből lázadó ember, jobbító szándékú haragját megfogalmazva védi igazát; szeretetszínházat akar.

„[...] összeférhetetlen vagyok mindazokkal szemben, akik nem értenek a szakmájukhoz, mégis gyakorolják, sőt vezető helyen gyakorolják.”

Ahogy Ady is: „Újságot csináltam, vezércikkeket írtam, s nyilván elpusztulok vagy nagyon okos életbe kezdek, ha nem jön el értem valaki. [...] Tanítóim nem voltak, nem volt tanítókra szükségem, mert éltem, s mert nagyon éreztem az életet. Éreztem, akartam, teljes egészében, hatványán, ezért a nagy, féktelen életakarásért vizsgálnak ma fejcsóválva az orvosaim. Mindent el akartam mondani, ami ma élő magyar emberben támadhat, s ami ma élő embert hajt, mint szíj a gépkereket. Elmondhatom ma már: a mai magyarság, kultúr magyarság lelkiismeretének hiszem magam, ez a lelkiismeret pedig nem lehet mindig tiszta. Hogy mit csináltam, körülbelül tudom, s hogy mit lehetne még nekem csinálni – ha lehetne –, azt is. Egyelőre nem várom senkitől, hogy annak lásson, aki vagyok, s magam se szeretném, ha igaz értékeimért lennék ismert vagy híres Ady Endre. Egyelőre szeretnék az élettől még két-három-négy tűrhető esztendő tiszta kizsarolni, s szeretném, ha aludni tudnék, egy-két olyan dolgot megírni, amit csak én írhatok meg.”

Latinovitsot elméleti kérdések foglalkoztatják. „A »jellel« megjelölt magyar költőket próbálok versen érni” – írja könyvében, amelynek kérdését így exponálja: „Mondani vagy közvetíteni?” Gondolati, elemzési rendje szerint tisztázza az előadó pozícióját: „A múlt: a költő életének origója”, „A jelen: a vers születésének pillanata”; és: „A jövő: a születés és elhalás rendjének jövő felérzése.” Izgalmas megkeresni a költő, az író „rezonancia-köze-

gét” – mondja Latinovits, s ebben verssorainak ejtési technikájától a sejtelmek titokzatos rétegéig számba veszi és példákkal utal a versben rejlő titkokra. Egy helyütt Kassák Lajos (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*) és Juhász Ferenc levelét is idézi, amelyek igazolják a művész számára: Költő és Versmondó szívüteme egygyé forrt a mű megidézésekor. Latinovits nagy versmondó korszaka 1972-től 1976-ig, haláláig tart.

„Ady tulajdonképpen próféta, és nem költő” – nyilatkozta Latinovits a rádióban.

Mert számára az Adyval való foglalkozás a legnehezebb, de ugyanakkor a legörömtelibb feladat volt.

1974. december végén készül az az Ady-lemez, amely 1976 júniusában jelent meg. Az Ady-lemez felvételére Latinovits versmondása érezhetően átalakult, és a sokak számára ijesztő, már-már kiabáló, érzelmekkel telített szavalás megváltozott. Ahogy Molnár Gál Péter írta kritikájában: „Extatikusan túlfokozott, dagályig eltúlzott retorikus szenvedéllyel ordította a verset.” A kritikus 1968-ban a *Népszabadság*ban így írt róla: „Szép szavú verses játék címszerepét játssza Latinovits Zoltán az Irodalmi Színpadon...” „A versekről vallott felfogása, azok szerkezeti felépítése, sőt az egyes hangsúlyok alkalmazása nem változott meg jelentősen, de megváltozott a versmondás dinamikája, emellett újabb, inkább zenei hatású Ady-versek tolmácsolására vállalkozott. (...) A régi Ady-műsorban még nagy hangerővel tört ki az indulat, harsányan a nézőtérre kiáltotta az *Ifjú szívekben élek* kezdősorát, a »Nem adatik meg ez mindenkinek« sort szótagolta a »mindenki- nek« ki- szótagját külön, magasabban intonálva hangsúlyozta, még szünetet is tartva, s mérhetetlen zord indulat fűtötte a »mint koporsó kemény« szavakat, az utolsó »örök« szó pedig kalapácsütésként koppant.”

Az 1976-os bakeliten, amelyen Ady Endre versei és írásai hangzanak el, megváltozott a stílus. Szigorú a szerkesztői elv, és visszafogott, de szenvedélyes, lenyűgöző az előadási mód. Jó néhány kritikus Latinovitsot főleg versbeli megszólalásai okán modorosnak, beszédtechnikáját zártnak bélyegezte. Való igaz, a zártságra vannak példák a különböző felvételeket hallgatva. De az én véleményem is azokéval egyezik, akik vallják, az artikuláció tisztasága idegállapot kérdése. S a fáradtságé, teszem hozzá.

Mint hajdani Latinovits-tanítványnak reveláció számomra újrahallgatni a remek összeállítást: az A oldal négy, a B oldal három egységből áll. Versek, cikkek, tanulmány-részletek váltják egymást. Különleges élmény Ady és a művész Latinovits egymásra találását megtapasztalni. S a tény: Ady 100 éve nincs közöttünk. 1976-ban Latinovits Zoltán utolsó nagy munkája ez

a fekete lemez, amelyen hite s üzenete szólal meg a halála előtt nem sokkal. Ady gondolataival vall magáról, vágyairól, magyarságtudatáról, istenkereséséről, félelmeiről, bizakodásairól, szerelméről, elbukásról és újrakezdésről. Mindenről beszél, üzen nekünk, itt-maradóknak. Igen, vallomás ez a lemez.

A lemez nyitóverse, a *Sem utódja, sem boldog őse* már tudatos zenei kompozíció. Ne mulasszuk el megemlíteni Török Tamás nevét, akivel szívesen dolgozott együtt Latinovits Zoltán, s ez az Ady-lemez rendezőként is őt jegyzi. (A borítón társként Böjti János neve is szerepel.) A művész megbízott a rendezőben, s az elképzeléseit, javaslatait is elfogadta. Ezen a lemezen Latinovits Zoltán előadói stílusa bensőségesebbé, zártabbá vált. A költővel való azonosulás képességét így fogalmazta meg: „...a színésznek a költő szerepét kell eljátszania – hol Petőfiét, hol Adyét, hol Weöres Sándorét. Ahogy Illyés írja: »az alkotás hosszú folyamatát kell összesűrítenie egy vers előadási idejére.«”

Önéletrajzi elemeket is ki kell emelnünk a lemezről: *Az anyám és én* 1906-ban született vers mindjárt a második az összeállításban. A Gundel-famíliából származó anyja, Gundel Katalin egész életében meghatározó személyiség volt fia életében. Ahogy Ady is „idesnek” írta meg legbensőbb érzéseit, szándékait, Latinovits is heroizálta Őt. (Édesanyja később Frenreisz Károly belgyógyászhoz ment férjhez, e házasságból született Bujtor István színész és Frenreisz Károly zenész. Latinovits tisztelte nevelőapját.)

„Csak azért volt ő olyan szép, / Hogy ő engem megteremjen, / Hogy ő engem megfogadjon / S aztán jöjjön a pokol. // Bizarrr kontyán ült az átok. / Ez az asszony csak azért jött, / Hogy szülje a legbizarabb, / A legszomorúbb fiút.”

Születése után édesapja, Latinovits Oszkár elhagyta őket. Hogy ki is volt ő?

Kerényi Sándor visszaemlékezése alapján tudhatjuk, hogy Latinovits Oszkár (1905–1954) délvidéki földbirtokos (Madaras – szerb–magyar határ, Bácsalmás közelében) volt. „Közvetlensége, bohémsége miatt a kisgyerekektől a legidősebbekig mindenki csak Oszkárnak nevezte. Nem vetette meg az italt, a kártyát. Sokszor hetekre eltűnt birtokáról, és a budai vagy pesti vigadóknak, kaszinóknak költötte a nagyszerű és Madarasért sokat áldozó ősei pénzét. Így adódhatott, hogy birtokának egyharmadára rátette kezét valamelyik bank, majd a nagycsaládosoknak azt hosszú lejáratú kölcsönre eladta. Apám is vett a kastély közvetlen szomszédságában nyolc hold földet. Így lettünk 1939-ben szomszédjai Latinovits Oszkárnak. A mezőn

dolgozva nyaranként láttuk, hogy a fiákerese a vasútállomásról egy hölgy kíséretében hozott egy hozzánk hasonló korú fiút. Kiderült, hogy nálam két évvel idősebb volt. 1944 teljes nyarát a bombázások miatt a madarasi kastélyban töltötte, akkor igen jól összebarátkoztunk vele, a két Kerényi gyerek, öcsém és én. Amikor már közeledtek az oroszok, Zoltán eltűnt, de apja végig ottmaradt, őt nem izgatták az oroszok. Az évek múltak, az ötvenes évek szegénysége nyomasztó volt. A műemlék kastélyt barbár módon lebontották, és annak tégláiból építették (én is!) a határőr laktanyát. A faluban egy nagy vegyeskereskedő, Zillich Pál legidősebb leánya, Aliz szakemberek kezébe juttatta Oszkár bácsival történő levelezésüket. A remek stílusban, sok-sok öniróniával átszótt levelek, a rendezett kézírás arra utal, hogy Latinovits Oszkár tökéletesen tisztában van helyzetével. Ebből a levelezésből tudtam meg, hogy mi is történt az ötvenes években a Latinovits Zoltán által a *Ködszurkálóban* »vidéki gazdálkodó«-nak nevezett, Dohnányi Ernőnél tanult Latinovits Oszkár zongoraművésszel.”

Latinovits Oszkár úgy dönt, zenésznek áll. Ezt vizsgához és működési engedélyhez kötik. „...Örömmel közlöm, hogy a szakvizsgán egyhangú dicsérettel átmentem – számol be Zillichéknek. – Első darabom Rachmaninoff cisz moll prelűdje volt. Amikor elhangzott, mind a négy zsűritag mosolyogva bólintott.” A zenészi karriernek hamar vége lett, Cserhalmi Györgynek szemérmesen elmondta Latinovits, hogy egy VIII. kerületi ház pincéjében fűtőként dolgozó édesapját egyszer messziről megnézte. De nem ment oda hozzá. S nem tudott a levélváltomásról sem, amely tán édesapja utolsó latinovitsos üzenete volt. „...helyzetem rendkívül súlyos. És életem biztosítására minden lehetőséget meg kell ragadnom. Nyakig ér a víz, s most már a végső bevetéseknél tartok” – írja Latinovits Oszkár 1951. március 21-én.

Mély nyomorban pusztult el, munkája végzése közben 1954-ben.

A „Színészkirály” édesapjától, akire nagyon hasonlított, a nemesi vér büszkeségét és a hagyományokhoz fűződő szoros viszonyát örökölte. Tán nem véletlen az sem, hogy a B oldal első verse, a *Krisztus-kereszt az erdőn* mindjárt egy 1913-ban Zilahról írott cikk, a *Szép a város sorai* – „az élet a csodáké, a sorsé, s megrendülni nem szabad se a csodákon, se az életen, se a sorson” – után hangzik el. Van magyarázat is: mert sorscsapások után is még mindig élünk.

S ezután megszólal Latinovits hangján a vers, emlékidézőn, szeretetvágy szinten, belefeledkezve az együtt röpülés boldogságába. S tán áttételesen kis bocsánatkérő színezettel is.

„Az apám még vidám legény volt, / Dalolt, hogyha keresztre nézett, / Én meg az apám fia voltam, / Ki unta a faragott képet / S dalolt, hogyha keresztre nézett. // Két nyakas, magyar kálvinista, / Miként az Idő, úgy röptünk, / Apa, fiú: egy Igen s egy Nem, / Egymás mellett dalolva ültünk / S miként az Idő, úgy röptünk.”

Latinovits Zoltán a saját rendeltetését fogalmazza meg mindvégig a szövegválasztásban és az interpretációban: „Üdvözet s hála hát / a törvény- és fény-hozóknak”. Mert a költő, a művész felelőssége óriási: rajta keresztül fejeződik ki a hivatástudat, az az erkölcs, amely nem elégszik meg a tökéletlennel, a talmival, a féllal, az egészet akarja, s nem adja fel a teljesség igényét. És figyelmeztet:

„Őrzők, vigyázzatok a strázsán, / Az Élet él és élni akar, / Nem azért adott annyi szépet, / Hogy átvádoljanak most rajta / Véres s ostoba fenések. // Oly szomorú embernek lenni / S szörnyűek az állat-hős igék / S a csillagszóró éjszakák / Ma sem engedik feledtetni / Az ember Szépbeszótt hitét, / S akik még vagytok, őrzön, árván, / Őrzők: vigyázzatok a strázsán.”

Latinovits ezt az üzenetet finoman, felsorolásos, enyhe crescendóval kezdi, mely aztán felerősödik, hogy végül visszahalkuljon, mintegy sokat tanító bölcs tanítóé, s szinte lehelve mondja ki az utolsó gyönyörű sort: „Őrzők: vigyázzatok a strázsán.”

Kik a költők? *Az izgága Jézusok*, akik kimondják, hogy „annyi hit együnkben sem volt, hogy megfeszítettünk”, s hogy a „világ istállóí tele van marhákkal”, s hogy sok-sok vakmerőségre, vérre, tűzre és hitre van szükség!

Igen, hitre! Latinovits forradalmiasította a versmondást. A megtörtségében mondott imájában a Nagyokat, az őt felfedező Bajort, Ódryt, Csörtöst, Tímárt emlegeti. Nem véletlen, hogy Mezey Máriával együtt készül estre s lép pódiumra 1969-ben. Már főként Adyval. A lemezen a *Petőfi nem alkuszik* sorai.

„A vers az ember legtöményebb megnyilvánulása, leganyagtalanabb repülése.”

Utolsó rádiófelvételén, 1976. június 3-án a *Rákóczi induló* című dokumentumjátékban Ady *Két kuruc beszélget* című versét mondta el. Színpadi alakításait szuggesztív indulatok, belső tűz, az érzelmek és az értelem harmóniájából fakadó ábrázolás, egész munkásságát a megszállottság és a kérelhetetlen igényesség jellemezte. Hogy Latinovitsnak mennyire sikerült a költőkkel azonosulnia egy-egy vers előadási idejére, az is érezteti, hogy ha-

lála után és az azóta eltelt több mint negyven év óta Illyés Gyula, Szécsi Margit, Juhász Ferenc, Somlyó György és több más kortárs költő verset írt róla. Ő maga mondta: „Igazságomból nem engedtem soha, káros szenvedélyem a dohányzás, meg az, hogy tehetségtelen, ezért rosszakaratú emberekkel összeférhetetlen vagyok”. Latinovits gyötrődött, kirohanásokkal teli jeleneteket rendezett a kritikákat hallva, de tanult hibáiból. Mindig újrafogalmazta a verset. Ahogy *Legkedvesebb verseim* címmel a Rádióban mondta: „Versről, a legkedvesebbekről kellene beszélnem, de lehet-e a csillagos égi mezőről a legkedvesebb csillagot kiválasztani, a tengerben a legszebb vízcsepről, a legszebb hullámról beszélni. Lehet-e választani a megfoghatatlanból, amit csak érzékeinkkel érzünk, rá lehet-e tapintani, belső érzéseink közt a legszebbre, a legkedvesebbre.”

Sokat viaskodott a hatalom képviselőivel és színházi feletteseivel, de soha nem hozhatta létre az általa elképzelt színházat a hozzá hasonló szemléletű színészek és színházi emberek közreműködésével. Idegei felőrlődtek, egymást érték a kórházi kezelések, állapota egyre rosszabbodott. A mai napig vitatott, hogy 1976. június 4-én öngyilkossági szándékkal lépett-e a vonat elé a balatonszemesi vasúti átjáróban, vagy pedig baleset történt.